

УДК 811.411.21

ПОРІВНЯННЯ (ТАՏՅԻՆ) ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ АРАБСЬКИХ ПАРЕМІЙ

Ярослав Гриценко

*Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
кафедра Близького Сходу,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601
тел. 050-441-14-90, e-mail: Yaroslav_Grytsenko@bigmir.net*

Розглянуто структуру категорії *at-taṣbīh* (порівняння), існуючі види класифікацій та особливості впливу цього компаративного засобу на творення пареміологічних одиниць арабської літературної мови.

Ключові слова: порівняння (ташбіх), арабські паремії, пареміологічні одиниці, класифікації порівняння, структура порівняння.

Пареміологічні та фразеологічні одиниці арабські середньовічні вчені розглядали не як об'єкти самостійних розділів мовознавства, а з погляду фігур мовлення, переважно в межах науки про стиль і виразність мови *'ilmu l-balāḡa* основу якої склали:

'ilmu l-ma'anā “теорія словесності” (дослівно наука про значення), основоположником якої вважають Джурджані та яка займається вивченням способів використання у мовленні тих слів і зворотів, яких потребує ситуація з огляду на стан адресата, денотата та цілі звернення;

'ilmu l-badī'i “поетика” (дослівно наука про красномовність), наука, що займається вивченням поетичної діяльності та поетичних елементів (ритмічна проза, рима, її ритмічна та лексична функції та ін.);

'ilmu l-bayān “стилістика” (дослівно наука про ясність мовлення), наука, що вивчає способи вираження однієї і тієї ж думки різними шляхами, використовуючи різноманітні мовні засоби та тропи (порівняння, метафора, метонімія і т. д.), завдяки яким можна надати мовленню емоційнішого забарвлення.

Зважаючи на багатобразність манери висловлювання арабського народу, природно, що значний масив арабських приказок і прислів'їв побудований із використанням різних художніх засобів [1, с. 237].

Одним із “найфразеологічніших” тропів, безумовно, є *at-taṣbīh*. У стилістиці арабської мови поняття *at-taṣbīh* перекладається як “порівняння, алегорія”.

Перші згадки про термін *at-taṣbīh* наявні у Башшара Ібн Бурда (VIII ст.) [12, с. 32]. Пізніше у IX – початку X століть цей термін фігурує у Джахиза, Мубаррада,

Ібн аль-Му‘тазза, Кудами Ібн Джа‘фара та інших учених, які виділяли *at-tašbīh* як самостійний засіб красномовства [3, с. 11], наголошуючи, що для порівняння двох речей достатньо наявності в них одної або декількох спільних властивостей, а також намагалися робити перші спроби класифікувати порівняння [4, с. 34–35]. Спостереження філологів цього часу лягли в основу визначення поняття *at-tašbīh* більш пізніми вченими, сприяли виокремленню основних структурних елементів порівняння і створенню детальнішої та всесторонньої класифікації.

Першим, хто дав дефініцію *at-tašbīh*, вважають Аскарі. Він назвав порівняння “таким описом, при якому одне описуване прирівнюється до іншого за допомогою порівняльного засобу, незалежно від того, рівні вони між собою (*Я. Г.* – в дійсності) чи ні” [5, с. 226].

Особливу увагу арабські вчені звертали на те, що сторони порівняння повинні мати якусь спільну властивість, яка більш характерна для однієї з цих сторін. З цього випливає думка про те, що порівняння – це “процес передачі будь-якої властивості від того, у кого (або у чого) цієї властивості в досталь, тому, у кого (або у чого) цієї властивості не вистачає”. Подібної думки дотримувалися Джурджані [6, с. 63, 64, 78–80], Ібн Рашік [11, с. 286], Саккакі [7, с. 310, 311], Ібн Асір [1, с. 90], Ансарі [8, с. 118] та інші учені [4, с. 30–33].

Арабські науковці акцентували, що “для похвали гірше порівнюється з кращим, а при осуді – навпаки”. У першому випадку кажуть, наприклад: “каміння, як яхонт”, а у другому – “алмаз, як скло” [9, с. 45; 11, с. 290]. Крім того, для порівняння характерною є образність, що створюється шляхом гіперболізації та переосмислення.

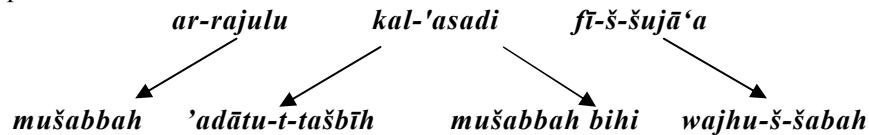
У дослідженнях арабських лінгвістів трапляються різні класифікації порівнянь залежно від конкретності/абстрактності їхніх компонентів, від кількості порівнювальних об’єктів, від влучності/невлучності порівняння, їх вмотивованості/невмотивованості і т. д. Наприклад, таку властивість як вмотивованість вони беруть за основу класифікацій тих чи інших стилістичних фігур: порівнянь, тропів метафоричного та метонімічного характеру [7, с. 41–70, 304, 345]. Відповідно до цієї класифікації, приклади на тропи розміщуються, починаючи з тих, значення яких “ясне і зрозуміле...” та які не потребують тлумачення [7, с. 70, 71] і далі в міру спадання цієї “ясності” та “зрозумілості”. Одна з найдетальніших класифікацій належить Аскарі [2, с. 175–178; 5, с. 226–240]. Класифікації порівнянь також робили Мубаррад, Джахіз, Кудами Ібн Джа‘-фар, Ібн аль-Му‘тазз, Джурджані, Ібн Рашік, Саккакі, Ібн Асір та ін. [4, с. 42, 76–93].

Порівняння передбачає наявність принаймні двох компонентів (*tarafā at-tašbīh*), “один із яких прирівнюється до другого” [6, с. 226].

At-tašbīh складається з таких компонентів (*‘arkānu-t-tašbīh*):

- 1) *mušabbah* – те, що порівнюють (суб’єкт);
- 2) *mušabbah bihi* – те, з чим порівнюють (об’єкт);
- 3) *‘adātu-t-tašbīh* – компаративна зв’язка;
- 4) *wajhu-š-šabah* – ознака подібності.

Приклад:

Метою порівняння зазвичай є *mušabbah*, а інші компоненти визначають його, слугують йому. *Mušabbah bihi* більш відомий ознакою подібності, ніж *mušabbah* [7, с. 161], і останньому в ході процесу порівняння додається, приписується властивість, якої йому не вистачає (стосовно *mušabbah bihi*).

Сторони порівняння (*ṭarafā at-tašbīh*) можуть бути конкретними або абстрактними. Цікаві випадки, коли конкретне порівнюється з абстрактним, наприклад, у прислів'ї: *ḡadabu-l-ʿuṣṣāqa kamaṭari-r-rabīʿi* “Тнів закоханих, наче дощ повесні”.

Якщо хоча б один *ṭaraf* має два або більше компонентів, то такий *at-tašbīh* називається *mutaʿaddid* (дослівно чисельний). При цьому може бути три варіанти:
а) *mušabbah* складається з одного компоненту, а *mušabbah bihi* з декількох;
б) *mušabbah* складається з двох і більше компонентів, а *mušabbah bihi* з одного;

в) обидва *ṭarafā* складаються більше ніж з одного компонента.

Кількість порівнювальних об'єктів може бути різноманітною, проте найбільш вдалим Кудамі Ібн Джаʿфар та Джурджані вважали варіант коли два предмети порівнювали з двома іншими [4, с. 138, 146; 10, с. 142].

Компаративна зв'язка (*ʿadātu-t-tašbīh*) може виражатися за допомогою:

- 1) прийменників: *ka-* (як) або *ka'anna* (подібно, наче);
- 2) прикметників: *miṭlu* (подібний), *šibhu* (схожий), *naẓīr* (однаковий);
- 3) дієслів: *ḥākā* (походити), *māʿala* (бути подібним), *ʿašbaha* (бути схожим).

Wajhu š-šabah вважається такою складовою частиною порівняння, наявність якої в обох сторонах необхідне для досягнення цілі порівняння. Спільність *wajhu š-šabah* в обох сторонах може бути дійсною (наприклад, спільність “кольору і свіжості” “щік та яблука”) або уявною, наприклад: “Неначе зірки у темряві – сунні¹, оточені невіглаством” (Танухі). *Wajhu š-šabah* тут – образ чогось яскравого серед чогось темного, а в *mušabbah bihi* цей образ уявний, який виникає внаслідок тлумачення міркувань [7, с. 314–315].

З погляду кількості властивостей, які лежать в основі порівняння, та відношень між ними *wajhu š-šabah* поділяється на:

а) *mufrad* (одиничний) – при порівнянні по одній властивості (наприклад, порівняння “щоки” та “троянди” за “красою”) [4, с. 126];

¹ Сунна (араб. sunna – шлях, звичай, приклад, поведінка) – священне передання Ісламу, викладене у формі розповідей про вчинки й висловлювання пророка Мухаммада, приклади з його життя, його слова й оцінки з різних питань віри й життя.

б) *muta 'addid* (численний), коли ознак подібності більше одної і коли вони незалежні, тобто не утворюють єдиного цілого. У якості прикладу можна навести слова сирійського поета Бухтурі, якими він описував коня:

Подібно ворону, він перевершує усіх
Чорнотою масті і красою форм.

При *muta 'addid* порівнювальні ознаки можна розташовувати у будь-якому порядку [4, с. 126–133];

в) *murakkab* (складний), коли в основі порівняння закладено більше однієї властивості, які розглядають не як ізольовані, а як одне ціле, що становить єдиний образ. Наприклад:

“Неначе небесні тіла в їх промінні – перлини, розсипані на голубому килимі” (Абу Таліб ар-Раккі) [7, с. 336].

Залежно від характеру ознаки подібності порівняння поділяють на *qarīb mubtaḍal* (близьке банальне) та *ba 'id qarīb* (далеке оригінальне). Перший – такий вид порівняння, в якому перехід від *mušabbah* до *mušabbah bihi* не потребує особливих зусиль, оскільки ознака подібності очевидна з першого погляду [7, с. 341]. Другий – такий вид порівняння, в якому перехід від *mušabbah* до *mušabbah bihi* відбувається тільки після роздумів через неочевидність ознаки подібності. Саме цей вид порівняння вважається красномовним [7, с. 342–343].

До оригінальних типів порівнянь також належать *'aqīm* (безплідні), тобто нетривіальні, такі, що не мають собі подібних, наприклад, порівняння “місяця” з “високою стеблиною фініків” [11, с. 296–299], та *mašrūt* (обумовлені), наприклад: “... його рішучість за своїм блиском була б подібна до зірок, якби у цього блиску не було заходу” [7, с. 344].

З погляду змісту інтерес викликають порівняння протилежних за значенням або різних за своїми властивостями речей. Наприклад: “Мед за своєю солодкістю, немов терпіння за своєю гіркотою, або як оцет за своїм кислим смаком” [11, с. 295]. Для таких порівнянь близькі випадки, коли про боягуза говорять з насмішкою, що він “сміливий, як Антара”, а про недорікуватого, що він “красномовний, як Сахбан” [4, с. 103].

Дві сторони порівняння (*tarafā at-tašbīh*) – те, що порівнюють (*mušabbah*), і те, з чим порівнюють (*mušabbah bihi*), є основними складовими. Щодо засобу порівняння (*'adātu t-tašbīh*) та спільної ознаки подібності двох сторін (*wajhu š-šabah*), то вони можуть усікатися. У результаті отримуємо такі види порівняння:

1) Абсолютне порівняння *at-tašbīh al-mufaṣṣal* (дослівно детальне) – порівняння, у якому наявні усі чотири компоненти (*'arkānu l-'arba'a*), наприклад: *ar-raǧulu kal-'asadi fī š-šujā'a* “Чоловік, наче лев, за своєю хоробрістю”. Цей вид порівняння називається досконалим, оскільки в ньому висловлено думку, чим саме подібні обидві сторони порівняння. Розглянемо цей вид порівняння на прикладі прислів'я *an-nāsu ka'ibilin mi'atīn lā tajidu fihā rāḥila* “Люди, наче верблюди, із сотні тільки один придатний для верхової їзди”, тобто їх багато, але мало серед них тих, у кому є добро.

2) Посилене порівняння *at-tašbīh al-mu'akkad* (дослівно підтверджуюче) – порівняння, в якому не згадано компаративної зв'язки (якщо в порівнянні згадано

зв'язку, воно називається *mursal* (дослівно відісланий)), приклад посиленого порівняння: *ar-rajulu 'asadun fī š-šujā'a* “Чоловік – лев за своєю хоробрістю”. Цей вид порівняння вважається посиленням тому, що усікання засобу порівняння посилює думку подібності двох порівнювальних сторін, так само як і твердження “ти – лев” сильніше, ніж твердження “ти, наче лев”. Розглянемо прислів'я: *qarīnuka sahmuka yuḥṭi 'u wayuṣṭbu* “Товариш твій – твоя стріла, може як влучити, так і промазати”, тобто він може мати рацію, але може і помилятися.

Спільна ознака порівнювальних об'єктів може стояти й у знахідному відмінку (*an-naṣb*) у якості конкретизації: *ar-rajulu 'asadun šujā'atan* “Чоловік, наче лев, за своєю хоробрістю”.

3) Коротке порівняння *at-tašbīh al-mujmal* (дослівно сукупне) – вид порівняння, в якому не згадано спільної ознаки подібності двох сторін, наприклад: *ar-rajulu kal-'asadi* “Чоловік, наче лев”. Також цей вид порівняння відображений у прислів'ї *al-muktār kaḥāṭibi laylin* “Базика схожий на нічного дроворуба”, тобто такий же необачний у своїх висловах, як і той, хто вночі рубає дрова; або *al-laḍī ya'malu ma'rūfan ma'a man lā yastahiqqu miṭla wāqīdu š-šam'i bayna al-'imyān* “Робити добро тому, хто його не заслуговує, все одно, що запалювати свічку серед сліпих”.

4) Граничне порівняння *at-tašbīh al-balīg* – вид порівняння, в якому не згадано ні спільної ознаки порівняння, ні засобу порівняння. Цей вид порівняння застосовується для того, щоб урівняти в статусі обидві сторони, наприклад: *ar-rajulu 'asadun* “Чоловік – лев!”. У якості приклада можна навести відоме арабське прислів'я: *al-ḥarakatu barakatun* “Рух – це благословення”, або *ad-dīnu an-nasīḥa* “Релігія – найкраща порада”, або *ad-duniyā qanṭara* “Цей світ – місток”.

Вищезазначені види порівняння належать до категорії простих (*mufrad*), проте розрізняють два види складного порівняння (*murakkab*):

1) Приховане порівняння *at-tašbīh aḍ-ḍimniy* – порівняння, в якому відкрито не говориться, що саме схоже на що, але це стає зрозуміло зі змісту. У якості приклада можна навести поетичний уривок, який став прислів'ям:

man yahun yashuli al-hawānu 'alayhi mā lijurḥin bimayyitin 'ilām

Тому, хто принижується, приниження дається легко.

Немає болю в ранах мерця...

У цьому уривку автор відверто не порівнює людину з мерцем, але робить це приховано. Він не говорить прямо: “Ти не відчуваєш обурення через приниження твоєї гідності, і в цьому ти схожий на мерця, який також не відчуває біль”, саме такий прихований зміст цих рядків. Звідси і назва цього виду порівняння. Ще один приклад:

al-kalimat lā turaddu 'in qīlat fa'inna s-sahma lā yarji 'u 'ilā l-qawsi 'in ḥaraja minhu

Сказане слово не повернеш,

Бо не повертається стріла, випущена з лука.

(Українське – Слово не горобець, вилетить – не спіймаєш)

2) Уособлене порівняння *at-tašbīh at-tamīliy* – це порівняння двох образів, спільна ознака яких охоплює сукупність декількох моментів. Тобто подібність

сторін порівняння полягає не в окремих ознаках, а в суцільному образі, який виник у свідомості мовця. Цей образ уособлює те, що побачив мовець, наприклад:

*āṣbir 'alā maḍāḍi al-ḥasūdi fa'inna ṣabraka qātiluhu
fālnnāru ta'kulu naḥsahā 'in lam tajid mā ta'kulu*

Терпляче перенось неприємності від заздрісника, бо терпіння твоє – то його смерть.

Так і вогонь сам себе поїдає, як не має, що їсти...

At-tamīl належить до такого виду порівняння, яке “осягається” розумом, виокремлюється із сукупності обставин [7, с. 70–71], тобто більш образне і менш вмотивоване, ніж “пряме” порівняння (*at-tašbīh aṣ-ṣarīḥ*). Якщо метафора та порівняння досягаються на рівні слова, то уособлене порівняння – на рівні речення. Зазвичай *at-tamīl* вивчають у межах науки про красномовність стосовно порівняння або щодо метафори, коли відсутня одна із порівнювальних сторін.

Серед різновидів *at-tašbīh* трапляється *at-tašbīh al-maqlūb* “інверсійне порівняння”. Сторони цього виду порівняння ніби міняються місцями. Це зроблено з метою досягнення перебільшення опису того, кого (що) порівнюють. Суть такого перебільшення полягає в тому, що мовець ніби хоче сказати: “Було б правильніше поставити того, кого порівнюють, вище того, з чим його порівнюють”. Наприклад, сильній людині кажуть: “Ти схожий на Геракла”, а він перевертає це порівняння і каже: “Ні, це Геракл схожий на мене!”.

У наступному прикладі Ігаб аль-Хім’ярі порівняв обличчя халіфа з ранковим промінням:

wabadā ṣ-ṣabāḥu ka'anna gurratahu wajhu l-ḥalīfati ḥīna yumtadaḥu

І настав ранок. Його проміння подібне до обличчя халіфа під час похвали.

Як видно з прикладу, подібне порівняння вносить у мовлення приємний ефект несподіваності та надає особливу значущість тому, кого хвалять.

Порівняльні звороти займають помітне місце в арабській класичній літературі, тому не дивно, що в ранніх лексикографічних працях їм присвячено окремі розділи та приділено особливу увагу [5; 13; 14; 15]. Цей інтерес до порівняльних засобів, які відображені в збірках приказок і прислів’їв, зберігається й понині.

Отже, арабські середньовічні філологи створили розвинену теорію порівнянь, розробили чітку систему термінів і детальну класифікацію. Дослідження арабських учених мають неабиякий інтерес для історії науки, а також можуть стати основою для сучасних досліджень.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013
доопрацьована 20.02.2014
прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шайхуллин Т. А. Стилистика арабского языка : учеб. пособие / Т. А. Шайхуллин, Э. М. Зиганшин, А. Н. Зиляева. – Казань : Магариф, 2008. – 383 с.
2. Шидфар Б. Я. Образная система арабской классической литературы (VI–XII вв.) / Б. Я. Шидфар. – М., 1974.
3. *Ibn al-Mu'tazz 'Abdulla*. Al-Badī' / 'Abdulla Ibn al-Mu'tazz. – Al-Qāhira, 1945.
4. *Al-Jundi 'Alī*. Fann at-tašbīh. Balaġa. 'Adāb. Naqd / 'Alī Al-Jundi. – Al-Qāhira, 1952.
5. *Al-'Askarī Abū Hilāl*. Jamharatu l-'amtāl / Abū Hilāl Al-'Askarī. – Al-Qāhira, 1893.
6. *Al-Jurjānī 'Abdel Qāhir*. 'Asrār al-balāġa fi 'ilmi l-bayān / 'Abdel Qāhir Al-Jurjānī. – Al-Qāhira, 1953.
7. *At-Taftāzānī Sa'ad ad-Dīn Mas'ūd Ibn 'Umar*. Al-muṭawwil 'alā talhīṣ al-miftāh fi l-ma'ānī wa l-bayān / Sa'ad ad-Dīn Mas'ūd Ibn 'Umar at-Taftāzānī. – Ištānbūl, 1890.
8. *Ad-Daṣuqī Muhammad 'Arafa*. Hāṣiya 'alā matn maġnā al-labīb lial-'imām al-quḍwa Ibn Hišām al-'Anṣārī. – q.1. / Muhammad 'Arafa ad-Daṣuqī. – Al-Qāhira, 1887.
9. *As-Suyūfī Jalāl ad-Dīn*. Kitābu al-'itqān fi tafsīr al-Qur'ān. – Q. 2. / Jalāl ad-Dīn as-Suyūfī. – Al-Qāhira, 1888.
10. *Al-Jundi 'Alī*. Fann at-tašbīh. Balaġa. 'Adāb. Naqd / 'Alī Al-Jundi. – Al-Qāhira, 1952.
11. *Ibn Rašīq al-Qayrawānī*. Kitābu l-'umda fi mahāsin aš-ši'r wa naqdihi wa 'ādābihi. – q.1. / al-Qayrawānī Ibn Rašīq. – Al-Qāhira, 1955.
12. Qudāma Ibn Ga'far al-Kātib al-Baġdādī. The Kitab Naqd al-Si'r / Ed. S. A. Bonebakker. – Leiden, 1956.
13. *Al-Jāhiz 'Abū 'Utmān*. Al-bayān wā t-tabyīn. – Q. 2. / 'Abū 'Utmān al-Jāhiz. – Al-Qāhira, 1956.
14. *Al-Maydānī 'Ahmad Ibn Muhammad Ibn 'Ahmad Ibn 'Ibrāhīm an-Nīsābūrī*. Muġamma'u l-'amtāl. – Q. 1–2. / 'Ahmad Ibn Muhammad Ibn 'Ahmad Ibn 'Ibrāhīm an-Nīsābūrī al-Maydānī. – Bayrūt, 1972.
15. *Al-Hamadānī 'Abdel Rahman Ibn 'Īsā*. Kitābu l-'alfāz al-kitābiyya / 'Abdel Rahman Ibn 'Īsā al-Hamadānī. – Bayrūt, 1911.

SIMILE (*TAŠBĪH*) AS A TOOL OF CREATION OF ARABIC PAROEMIAS

Yaroslav Grytsenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Middle East Department of Philology Institute,
14 Taras Shevchenko blvd., Kyiv, Ukraine, 01601
tel. 050-441-14-90, e-mail: Yaroslav_Grytsenko@bigmir.net*

This article is dedicated to the structure of category *at-tašbīh* (simile), its existing types of classifications and specifics of influence of this comparative tool in the creation of paremiological units of the Arabic literature language.

Key words: simile, Arabic paroemias, paremiological units, classifications of the similes, structure of the simile.

СРАВНЕНИЕ (*ТАŠВĪН*) КАК СРЕДСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АРАБСКИХ ПАРЕМИЙ

Ярослав Гриценко

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра Ближнего Востока,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601
тел. 050-441-14-90, e-mail: Yaroslav_Grytsenko@bigmir.net*

Рассмотрено структуру категории *at-tašbīh* (сравнение), существующие виды классификаций и особенности влияния данного компаративного средства на образование паремиологических единиц арабского литературного языка.

Ключевые слова: сравнение, арабские паремии, паремиологические единицы, классификации сравнения, структура сравнения.